

1 Wielkie odkrycia geograficzne

Kształt świata

Wyobrażenie Ziemi jako kuli należy do dorobku starożytnej **myśli greckiej**. Jej kulistego kształtu dowodził już w V w. p.n.e. Parmenides, a jego tezy powtarzali Platon i Arystoteles. Wykorzystując to założenie, **Eratostenes**, bibliotekarz aleksandryjski z III w. p.n.e., **obliczył obwód kuli ziemskiej**. Jak dzisiaj wiemy, uzyskany przezzeń rezultat – 39 774 km – różni się tylko o 330 km od stanu faktycznego. Racjonalne argumenty greckich uczonych nie mogły jednak dotrzeć do świadomości ludzi średniowiecza, na łacińskie przekłady ich dzieł trzeba było bowiem czekać do XIII w., a w przypadku najwybitniejszego starożytnego geografa **Klaudiusza Ptolemeusza** – aż do 1478 r.,

Z tego rozdziału dowiesz się:

- ▶ jakie wynalazki umożliwiły Europejczykom rejsy dalekomorskie,
- ▶ jakie motywy przyświecały odkrywcom innych kontynentów,
- ▶ jaka była rola państwa hiszpańskiego i portugalskiego w zamorskiej ekspansji.

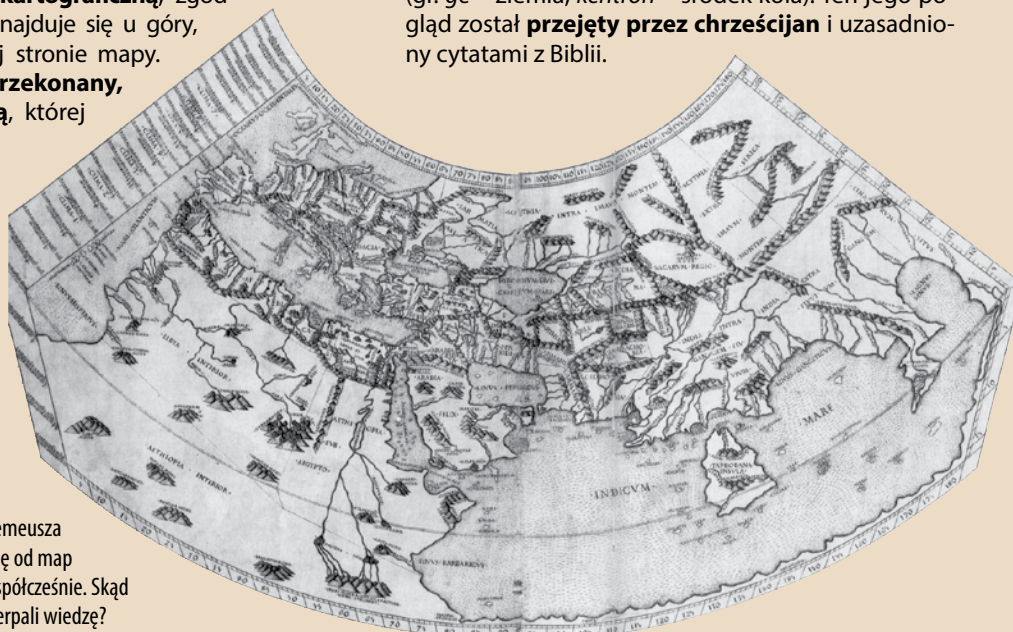
Klaudiusz Ptolemeusz

Ten grecki uczyony z Aleksandrii z II w. n.e. był autorem rozpraw z dziedziny matematyki, astronomii, astrologii, chronologii, muzyki i optyki. Jako pierwszy zastosował pojęcia **długości i szerokości geograficznej** oraz wprowadził **konwencję kartograficzną**, zgodnie z którą północ znajduje się u góry, a wschód po prawej stronie mapy. Ptolemeusz **był przekonany, że Ziemia jest kulą**, której

obwód na równiku wynosi 29 tys. km, czyli o blisko 30% mniej niż w rzeczywistości. Był on też zwolennikiem **geocentrycznego modelu świata**, czyli takiego, w którym Ziemia znajduje się w centrum świata (gr. *gē* – ziemia, *kéntron* – środek koła). Ten jego pogląd został **przyjęty przez chrześcijan** i uzasadniony cytatami z Biblii.

Na **Ptolemeuszowej mapie świata** Afryka ma połączenie lądowe z Azją, co czyni Ocean Indyjski morzem wewnętrznym. W tej sytuacji dotarcie do Azji drogą morską wokół Afryki wydawało się niemożliwe, natomiast racjonalny stawał się pomysł rejsu na zachód.

■ Przyjrzyj się mapie Ptolemeusza i zastanów się, czym różni się od map świata opracowywanych współcześnie. Skąd starożytni kartografowie czerpali wiedzę?

WARTO WIEDZIEĆ

Tak zwana **mapa T-O** (okrągły świat podzielony na trzy części morzami) św. Izydora, biskupa Sewilli z pierwszej połowy VII w., według XI-wiecznego manuskryptu jego encyklopedii. Jedną z wielu realizacji tego schematu jest **niewielka angielska mapa** z innego odpisu dzieła Izydora (X lub XI w.), na której zielonym kolorem wyróżniono góry, a czerwonym nie tylko, jak miało to zazwyczaj miejsce, Morze Czerwone, lecz także Zatokę Perską oraz Nil i inne rzeki afrykańskie. Co charakterystyczne, szczególnie uwydatniono tu Wyspy Brytyjskie. Jak widać z obu map, zanim w XV w. upowszechniły się na Zachodzie dzieła Ptolemeusza, Azję umieszczano w górnej części mapy, w dolnej po lewej stronie Europę, a po prawej Afrykę.

■ Podaj, których kontynentów brakuje na tej mapie. Przypomnij sobie, kiedy je odkryto.

kiedy po raz pierwszy wydano drukiem jego atlas świata.

Na średniowiecznych **mapach świata** (łac. *mappae mundi*) przedstawiano z reguły **trzy kontynenty**: **Europę, Afrykę i Azję**, które przypisywano trzem synom biblijnego Noego. Ponieważ jednak Afryka, oprócz swych północnych wybrzeży, pozosta-

wała niedostępna dla Europejczyków z powodu klimatu i bezkresnej pustyni – Sahary, na zachodzie zaś trudną do przebycia przeszkodą był ocean, przeto najbardziej **pociągający dla europejskiej wyobraźni** pozostawał **Wschód**. Wyobrażano sobie, że na jego najdalszym krańcu znajduje się raj, o istnieniu Indii wiedziano z żywotów Aleksandra Wielkiego, a pod **koniec XIII w.** dzięki weneccjaninowi **Marcowi Polo** dowiedziano się o **Chinach**. Jednak panowanie Arabów na Bliskim Wschodzie i Mongołów na bezkresnych terenach rozciągających się na wschód od Rusi odcięło Europę od bezpośrednich kontaktów z Orientem (od łac. *oriens* – wschód).

WARTO WIEDZIEĆ

Wyprawa Marca Polo

W **1271 r.** liczący wówczas 17 lat **Marco Polo** wyruszył w podróż **Jedwabnym Szlakiem**, prowadzącym przez Azję Mniejszą, Persję i Azję Środkową do Chin. Towarzyszył on swemu ojcu i stryjowi, weneckim kupcom. Z polecenia papieża mieli oni udać się też z **misją dyplomatyczną** do mongolskiego chana Kubilaję. Miało to związek z ówczesnymi próbami ocalenia państw krzyżowców w Ziemi Świętej, śmiertelnie już wówczas zagrożonych przez Arabów, poprzez zawiązanie antymuzułmańskiego sojuszu z Mongołami. Zresztą podejmowanie przez uczestników **wyprawy o charakterze kupieckim** również **zadań politycznych**, a czasem wręcz **szpiegowskich**, było w średniowieczu zjawiskiem typowym.

Po trwającej **trzy lata** wędrówce weneccjanin dotarł **do Pekinu** i pozostali w Państwie Środka aż do 1292 r.

W drodze powrotnej, również trzyletniej, najpierw opłynęli wybrzeża Azji Południowo-Wschodniej i Indii, aż do Persji, skąd lądem przemierzyli szlak do Morza Czarnego, by znów płynąc morzem, *via* Konstantynopol zawiązać wreszcie do portu w rodzinnym mieście. W drodze podróżnicy musieli niejednokrotnie walczyć ze stającymi im na drodze rabusiami, a także z egzotycznymi chorobami i trudami marszu przez pustynię. Swoje wspomnienia z kilkunastoletniego pobytu w Chinach oraz zasłyszane w latach wędrówki informacje o innych krajach Dalekiego Wschodu i Afryki Marco Polo spisał w relacji zatytułowanej **Opisanie świata**. Wprawdzie wielu współczesnych mu Europejczyków uznało jego sprawozdanie za zmyślane, niemniej rozbudziło ono znacząco zainteresowanie Wschodem, geografią i podróżami.

Odkrywanie oceanu

Już w starożytności **transport wodny** był najważniejszym sposobem **przewożenia ładunków**. Rzadka sieć dróg lądowych, nieznaną skrajną dyszla i wynikające stąd powszechne użycie wozów dwukołowych powodowały, iż **transport lądowy** był **powolny i kosztowny**. Nawet w cesarstwie rzymskim, które dysponowało rozwiniętą siecią dróg, większość ładunków przewożono drogą wodną. Żegluga po Morzu Śródziemnym nie była pozbawiona niebezpieczeństw, ale w porównaniu z oceaniczną była znacznie prostsza. Stosunkowo nieduże dystanse z północy na południe nie budziły strachu, a w razie niesprzyjających wiatrów można było polegać na pracy wiosłarzy. Płynąc kursem równoleżnikowym, trzymano się zwykle w pobliżu brzegu. Podobnie było w przypadku żeglugi po Bałtyku i Morzu Północnym.

Podstawowym typem statku używanym w **żegludze śródziemnomorskiej** w średniowieczu była płaskodenna **galera** o napędzie wiosłowym. Wraz ze zwiększaniem wagi ładunków i tonażu statków **malą rolę wioślarzy**, rosła za to rola **napędu żaglowego**. Budowanie coraz **większych statków** nie byłoby możliwe bez zmiany konstrukcji steru: umieszczone w tylnej części kadłuba wiosło zastąpiono **sterem osiowym** montowanym **na rufie**. Pomysł ten zastosowano po raz pierwszy na Bałtyku, gdzie żeglarze przewożili ładunki masowe o niskiej cenie jednostkowej (śledzie, piwo, zboże), a opłacalność przedsięwzięcia zależała od wielkości statku. U schyłku XIII w. ster osiowy znany był pływającym po Zatoce Biskajskiej żeglarzom z Półwyspu Iberyjskiego. Na początku XIV w. pojawił się za ich pośrednictwem w basenie Morza Śródziemnego.

Wyprawy oceaniczne nie byłyby możliwe bez **trójkątnego żagla łaćńskiego**, przejętego od żeglarzy arabskich. Pozwalał on bowiem **płynąć skośnie w stosunku do wiatru**, podczas gdy używane dotąd przez Europejczyków **prostokątne żagle rejowe** umożliwiały osiągnięcie **dużych prędkości**, lecz tylko **z wiatrem**. Mocując trójkątne żagle na **karawelach**, marynarze musieli w charakterystyczny sposób przekrzywiać **reje** – belki, które wcześniej przytwierdzano do masztów poziomo i zwieszano z nich żagle prostokątne. Z czasem najpopularniejszy stał się **takielunek mieszany**, łączący ożaglowanie rejowe z jednym żaglem łaćńskim na rufie. Do tego ostatniego typu okrętów, zwanych **karakami**, należała flagowa „Santa Maria” Kolumba, a mniejsze „Pinta” i „Niña” [ninia] były karawelami.

Kolejnym przełomowym wynalazkiem, który do Europy trafił w średniowieczu, był **kompas**. Wywodził się on z Chin, gdzie używano go już w I tysiącleciu p.n.e. w trakcie podróży lądowych. Stamtąd przejęli go Arabowie, a od nich w XII w. Europejczycy. Powszechniejsze używanie kompasu legło u podstaw kolejnego wynalazku – **kompasowych map morskich**, zwanych **portolanami**, które były poprzedniczkami dzisiejszych **map płaskich**. W 1406 r. przełożono na łacinę *Geografię* Ptolemeusza i z niej właśnie europejscy kartografowie przejęli zasadę ustalania pozycji obiektów na mapie za pomocą **współrzędnych**.

Okręty o prostokątnych żaglach rejowych

■ Zastanów się, kiedy było korzystne użycie tego typu ożaglowania.

Pierwsza wzmianka o użyciu **portolanów** pochodzi z 1270 r. Ich charakterystyczną cechą stanowiło pokreślenie powierzchni mórz liniami rumbowymi, jak widać to na mapie z pierwszej połowy XIV w. Linie rumbowe ułatwiały wyznaczenie kursu za pomocą kompasu.

■ Sprawdź w słowniku znaczenie słowa „rumb”. Co współcześnie zastępuje rumb?

Krzyż św. Jakuba początkowo służył do obliczania wielkości ciał niebieskich. Wkrótce okazało się, że może on oddać nieocenione usługi w nawigacji. Aby określić wysokość położenia ciała niebieskiego, należało poprzeczne ramię krzyża skierować dolną krawędzią na horyzont, a górną na ciało niebieskie. Szerokość geograficzną lub (jak na tej rycinie z pierwszej połowy XVI w.) wysokość obiektu nad horyzontem ustalało się, odczytując liczby na dłuższym ramieniu krzyża i odwołując się do tablic trygonometrycznych.

■ Podaj, jakie warunki pogodowe musiały być spełnione, by można było używać instrumentów astronawigacyjnych.

rekonkwista – walka prowadzona przez chrześcijan od VIII do XV w., mająca na celu wyparcie Maurów z Półwyspu Iberyjskiego.

Doskonalenie techniki sporządzania map w XV w. doprowadziło do powszechnego przyjęcia **siatki kartograficznej**.

Koniecznym uzupełnieniem nowego typu statków (karaweli), ożaglowania, kompasu i map były przyrządy do **nawigacji astronomicznej**. W warunkach żeglugi oceanicznej zawodziły bowiem techniki stosowane na morzach śródlądowych, takie jak obserwacja koloru i smaku wody, wypatrywanie wodorostów itp. Już w starożytności wiedziano, iż **szerokość geograficzną** można wyznaczyć, określając wysokość położenia słońca nad horyzontem w południe. W tym celu do dziś używa się **sekstantu**, którego przodkami były **kwadranty**, **astrolabium** i – od początku XVI w. – **krzyż św. Jakuba**. Przyrządy te znali Arabowie, a w Europie krzyż św. Jakuba jako pierwszy skonstruował w 1472 r.

niemiecki astronom Johannes Müller, zwany Regiomontanusem. W tym samym czasie żeglarze kastylijscy używali do nawigacji starszego urządzenia – **astrolabium**. Za pomoc przy interpretacji wyników pomiarów służyły tablice trygonometryczne.

Znacznie trudniejsze okazało się wyznaczenie **długości geograficznej**, wymaga to bowiem dokładnej znajomości czasu: można ją ustalić, porównując zaobserwowany czas górowania słońca z czasem uniwersalnym (albo z czasem w punkcie wypłynięcia). Dzisiaj wystarczy odebrać drogą radiową sygnał czasu, by obliczyć, jak daleko znajduje się statek na wschód bądź zachód od południka 0 (1 godzina różnicy to 15°). Dawni żeglarze nie dysponowali jednak ani radiem, ani zegarem, który byłby niezawodny na kołyszającym się pokładzie statku. Tymczasem pomyłka o 20 sekund oznaczała błąd rzędu 5 mil! Problem rozwiązano dopiero dzięki skonstruowanemu w XVIII w. **chronometrowi morskemu**. Niemal każda z oceanicznych podróży Portugalczyków i Hiszpanów była źródłem cennych informacji o nowych lądach, kształcie wybrzeża afrykańskiego, układzie wiatrów i prądów oraz wynikających stąd trudnościach nawigacyjnych. Aby na bieżąco rozwiązywać te problemy, w portugalskim Sagres [sagresz] na przylądku São Vicente [sao winsente] powstały **obserwatorium astronomiczne** i **szkoła żeglarzy**.

Półwysep Iberyjski u schyłku XV w.

Przez całe niemal średniowiecze Półwysep Iberyjski był areną walk pomiędzy chrześcijanami i muzułmanami. W **1469 r.** doszło do **unii personalnej** (co to jest unia personalna ▶kl. 2, cz. 1, s. 270) największych królestw Półwyspu: **Kastylii i Aragonii**, rządzonej przez **Izabelę i Ferdynanda**. Poza granicami zjednoczonej monarchii pozostawały: położona na granicy z Francją **Nawarra** (złączona z Kastylią i Aragonią w 1512 r.) i leżąca na zachodzie **Portugalia**. Kastylijczycy kontynuowali **rekonkwistę** aż do **1492 r.**, kiedy **upadł emirat Granady**, a cztery lata po likwidacji władztwa muzułmańskiego na Półwyspie opanowali dzięki wsparciu ze strony rycerstwa francuskiego Wyspy Kanaryjskie. Aragończycy prowadzili ekspansję w kierunku wschodnim (w 1282 r. dynastia aragońska opanowała **Sycylię**), Portugalczycy zaś po wypędzeniu Arabów ze swego kraju planowali podbój Afryki Północnej (mapa Półwyspu Iberyjskiego w czasach rekonkwisty ▶kl. 2, cz. 1, s. 304).

Nie przypadkiem europejskim odkryciom geograficznym dali początek właśnie mieszkańcy Półwyspu Iberyjskiego. Zamieszkiwanie na **styku świata śródziemnomorskiego i atlantyckiego** sprzyjało korzystaniu z doświadczeń żeglarzy zarówno z basenu Morza Śródziemnego, jak i z północy. Nie brakło też chętnych do finansowania wypraw, które przynosiły znaczne zyski. Cechą charakterystyczną struktury społecznej państw iberyjskich był **wysoki** – sięgający 10% – **odsetek szlachty**, co stanowiło dziedzictwo średniowiecznych wojen. Straty ludnościowe w wyniku epidemii dżumy w połowie XIV w. i spowodowany tym spadek dochodów z czynszów chłopskich, zwłaszcza zaś **koniec rekonkwisty**, dla sporej części szlachty oznaczały utratę statusu społecznego. Warunki naturalne nie pozwalały bowiem na rekompensowanie utraconych zysków wojennych dochodami z uprawy roli, jako że ziemie półwyspu nie są urodzajne i wymagają kosztownych **inwestycji irygacyjnych**. Tymczasem uprawę utrudniała dodatkowo rozwinięta na wielką skalę hodowla owiec: przemierzające półwysep z południa na północ wielotysięczne stada niszczyły zasiewy, a ich wywodzący się z arystokracji właściciele dławili wszelkie protesty przeciw tym praktykom. Dopiero zyski z wypraw zamorskich pozwoliły szlachcie zażegnać groźbę kryzysu.

Ponieważ aż do czasu opłynięcia Przylądka Dobrej Nadziei nie zdawano sobie sprawy, iż Afrykę w ogóle da się ominąć, głównym powodem wczesnych wypraw portugalskich wzdłuż wybrzeży Czarnego Łądu było **poszukiwanie złota i niewolników**. Nie bez znaczenia były również **motywy religijne**. Wyzwolenie Półwyspu Iberyjskiego spod władzy Arabów nie oznaczało końca walki z islamem, tymczasem w Europie od dawna krążyły legendy o znajdującym się gdzieś w głębi Afryki chrześcijańskim państwie księdza Jana, które mogłoby stać się sojusznikiem w zmaganiach z muzułmanami (Abisynia).

Wyprawy morskie Portugalczyków

Pierwszymi żeglarzami, którzy zapuścili się nieco dalej **wzdłuż brzegów Afryki**, byli **genueńczycy**: w 1336 r. Lanzarote Malocello [maloczello] dotarł do **Wysp Kanaryjskich**. Począwszy od 1402 r. rozpoczął się podbój archipelagu, prowadzony przez **rycerzy francuskich i kastylijskich**, i trwał on aż po 1496 r. Z kolei w 1415 r. 19 tys. żołnierzy portugalskich dowodzonych przez króla Jana I zajęło położoną naprzeciw Gibraltaru **Ceutę** [seutę]. Celem **Portugalczyków** było kontynuowanie **świętej wojny z Arabami**. Starali się oni poszerzyć obszar swego panowania o **Tanger**, strategicznie ważny port nad Cieśniną Gibraltarską, wnikając się w kosztowne i krwawe wojny. **Walki w Afryce Północnej** nie były jedynymi ekspansywnymi działaniami Portugalczyków: w 1420 r. odkryli oni **Maderę**, a wkrótce potem archipelag **Azorów**. Ta pierwsza wyspa po zasiedleniu przez przybyszów z Europy zaczęła dostarczać krajowi drewna (portug. *madeira* – drewno), indygo (błękitny barwnik z liści indygowca) i trzciny cukrowej. Duże zyski przynosiła zwłaszcza **produkcja cukru**, którego w 1455 r. wytwarzano na Maderze 72 tony rocznie, a 17 lat później już 180 ton. Cukier eksportowano nie tylko do Europy Zachodniej, ale nawet do Konstantynopola.

Pałac Alhambra wzniesiony w andaluzyjskiej Grenadzie dla arabskich władców w XIII w.

■ Znajdź Grenadę na mapie Hiszpanii. Wyjaśnij, o czym świadczą potężne mury Alhambry.

irygacja – sztuczne nawadnianie w rolnictwie, np. za pomocą specjalnie budowanych kanałów

Henryk Żeglarz w czarnym kapeluszu stojący obok św. Wincentego Ferreriusza, część poliptyku (ołtarza złożonego z wielu obrazów) pędzla Nuno Gonçalvesa [gonsalwesza] z ok. 1460 r.

Mapa świata opracowana przez florentyńczyka Henryka Martellusa w 1489 r. powtarza niemal w całości schemat Ptolemeusza z jednym istotnym wyjątkiem: uwzględniono na niej bowiem odkrycie przez Bartolomeu Diaza Przylądka Dobrej Nadziei, dzięki któremu okazało się, że Afrykę można opłynąć od południa.

■ Dowiedz się, skąd pochodzi nazwa Przylądek Dobrej Nadziei.

Vasco da Gama, rycina z 1510 r.

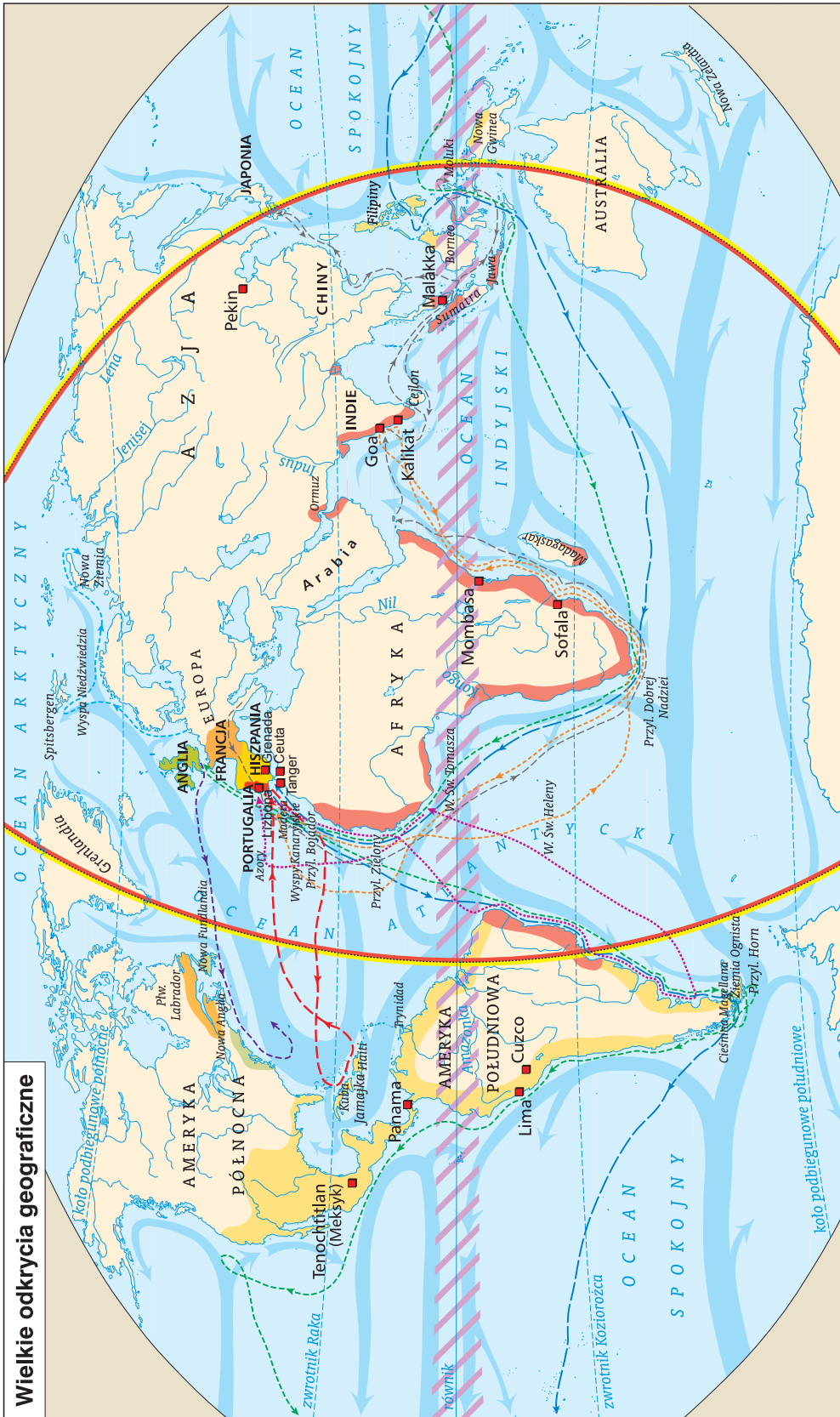
Eksploracja morska była kontrolowana przez państwo. W pierwszej połowie XV w. wyprawy inicjował założyciel obserwatorium w Sagres, książę portugalski **Henryk Żeglarz**, zaciekły krzyżowiec i zarazem organizator wypraw odkrywczych, udzielający im wsparcia finansowego i naukowego. Przez wiele lat trudną do pokonania przeszkodę stanowił dla żeglarzy przylądek Bojador, koło którego wiatry wzmagają się i skręcają na południowy zachód, wynosząc statki aż na środek Atlantyku. Aby ominąć tę przeszkodę, Portugalczycy wypróbowali manewr nazwany przez nich *volta da mar*, tzn. opłynięciem morza: polegał on na poddaniu się prądom i wiatrom prowadzącym w kierunku przeciwnym, by po pewnym czasie wydostać się z nich i odnaleźć strefę wiatrów prowadzących we właściwym kierunku.

Dalsza penetracja **wybrzeża Afryki** postępowała już szybko. W **1444 r.** Portugalczycy dotarli do **Zielonego Przylądka** u zachodniego kresu Sahary. W tym też czasie zaczęto przywozić do kraju **złoto** i **czarnych niewolników**, co jeszcze bardziej rozpałiło chęć zysku i dało impuls do coraz śmielszych wypraw. W **1488 r. Bartolomeu Diaz** [dijas] dotarł do najdalej na południe wysuniętego krańca kontynentu afrykańskiego – **Przylądka Dobrej Nadziei**, dalszą podróż uniemożliwił mu jednak bunt załogi. Z kolei **Vasco da Gama** w trakcie swojej wyprawy w **latach 1497–1499** wpłynął na **Ocean Indyjski** i dotarł do położonego na wschodnim wybrzeżu Półwyspu Indyjskiego miasta Kalikat. Wreszcie w **1500 r.** idący w jego ślady Pedro Cabral [kabral] przez przypadek, pędzony niesprzyjającymi wiatrami, odkrył wybrzeże późniejszej **Brazylii**.

Umocnienie pozycji Europejczyków na Oceanie Indyjskim wymagało **złamania dominacji arabskiej**. Dzięki zwrotniejszym okrętom oraz artylerii Portugalczycy na początku XVI w. opanowali **kluczowe porty na drodze z Morza Czerwonego na Ocean Indyjski**.

Wielkie odkrycia geograficzne

trasy wypraw:
 - Krzysztofa Kolumba (1492–1493)
 - Vasco da Gamy (1497–1499)
 - Johna Cabota (1498)
 - Ameriga Vespucciego (1501–1502)

obszary odkryte przez:
 - Anglików
 - Francuzów
 - Hiszpanów
 - Portugalczyków

portugalsko-hiszpańska linia podziału świata wg traktatu w Tordesillas z 1494 r.
 prądy morskie
 równikowy pas ciszy

skala ok. 1:195 000 000

1 Wskaż na mapie przykłady i wyspy wymienione w podróży w „Wyprawie morskiej Portugalczyków” i „Odkrycia hiszpańskiej”.

2 Prześledź trasy morskich wypraw i wymień odkryte podczas nich kolejno tereny.

3 Podaj, jakie przypuszczenie zostało potwierdzone przez wyprawę Magellana z lat 1519–1522.

konkwistador (hiszp. zdobywca) – żołnierze hiszpańscy i portugalscy biorący udział w podboju Ameryki Południowej i Środkowej w XVI w.

monopol – wyłączne prawo na produkcję lub sprzedaż jakiegoś towaru

Najsławniejszy z **konkwistadorów**, Alfonso de Albuquerque [albukerki], podbił wyspę **Ormuz** w Zatoce Perskiej (1507), **Goa** w Indiach (1510), Cejlon (1506), a dalej na wschód **Malakkę** na Półwyspie Malajskim (1511), skąd europejcy przybysze wkrótce dotarli do **Chin** (1516) i **Japonii** (1542).

Rządząca Egiptem oligarchia Mameluków mimo wsparcia ze strony weneckich doradców i marynarzy była zbyt słaba, by skutecznie bronić interesów arabskich kupców. Gdy w **1517 r. Egipt został podbity przez Turków**, ci ostatni mogli włączyć się do **walki o panowanie nad Oceanem Indyjskim**. Osmańska flota pojawiła się na tym akwenie w 1538 r., ale była to bardziej demonstracja siły niż próba pokonania europejskich intruzów. Gdy w połowie XVI w. pełnomorskie okręty portugalskie dowiodły swej wyższości nad tureckimi galerami, **dominacja Europejczyków na Wschodzie** została przypieczętowana.

Statki portugalskie przywoziły ze Wschodu **przyprawy** i rośliny (cynamon, pieprz, szafran, imbir, kakao, kawę, herbatę), **kruszcze szlachetne** (złoto, srebro), **metale** (ołów, cynę) i **jedwab**. Z Chin sprowadzano **porcelanę**, a z Arabii **perfumy** i rzadkie gatunki drewna. Handel kontrolowała korona portugalska, w zamian za licencję pobierająca od kupców od 25% do 50% ich zysków. Państwo zawarowało sobie **monopol na zbyt** niektórych spośród przywożonych towarów, m.in. pieprzu, cynamonu, imbiru, stali, drewna; artykuły te sprzedawano za pośrednictwem Domu Indii w Lizbonie. Mimo tych ingerencji władz wyprawy były na tyle dochodowe, że przyciągały nie tylko drobną szlachtę, ale i najbogatsze rody, które chętnie angażowały znaczne środki finansowe. Szlachetnie urodzeni Portugalczycy odrzucili średniowieczne przesady zakazujące im parania się handlem.

Odkrycia hiszpańskie

W 1476 r. u zachodnich wybrzeży Portugalii okręty francuskie zatopiły kilka flamandzkich statków. Wśród uratowanych marynarzy był 25-letni genueńczyk **Krzysztof Kolumb**, który wkrótce potem zamieszkał w Lizbonie, gdzie wraz z bratem utrzymywał się z rysowania map. W 1484 r., cztery lata przed dotarciem Diaza do Przylądka Dobrej Nadziei, Kolumb zaproponował królowi Portugalii, że poprowadzi **wyprawę do Indii**, wyruszając w **kie-**

runku zachodnim. Opierając się na relacji Marca Polo o rozległości Azji w kierunku wschodnim, Kolumb wyliczył, że położony najbliżej

Europy kraniec tego kontynentu

powinien znajdować się w odległości ok. 2,5 tys. mil na zachód. Jego propozycja została jednak odrzucona przez komisję ekspertów, którzy nie wątpili, iż Ziemia ma kulisty kształt, ale dowodzili (zresztą całkiem słusznie), że pomysłodawca źle oszacował odległość Azji od Europy. Ambitny genueńczyk opuścił więc Portugalie, by poszukać wsparcia dla swych planów w Hiszpanii. W kwietniu 1492 r. podpisał **umowę z koroną hiszpańską** i już w sierpniu tego samego roku wyruszył na czele flotylii złożonej z trzech statków: flagowej „Santa Marii” oraz mniejszych „Pinty” i „Niñi”.

Krzysztof Kolumb, portret Ridolfa Ghirlandaia [girlandaja] z ok. 1525 r.

Współczesna wierna **rekonstrukcja flagowego okrętu Krzysztofa Kolumba**, „Santa Marii”, w porcie w Barcelonie

■ Zwróć uwagę na niewielkie rozmiary tej karaki (21 m). Wyjaśnij, co to znaczy, że był to statek flagowy.

12 października 1492 r. statki przybiły do wybrzeża wyspy, którą Kolumb nazwał **San Salvador** (hiszp. Zbawiciel). Wkrótce potem odkryto kolejne wyspy i nadano im nazwy **Hispaniola** (dziś Haiti) oraz **Juana** [huana] (dziś Kuba). Powracając do Europy, Kolumb wykonał wzorcową *volta da mar*, płynąc na północ do 35° szerokości północnej, gdzie trafił na wiatr prowadzący prosto na drugą stronę Atlantyku. W ten sposób odkrył najdoskonalszy szlak transatlantycki, uczęszczany przez żaglowce przez następne 400 lat. Jego relację z podróży i odkrycia Indii – Kolumb był bowiem przekonany, że odkrył właśnie zachodnią drogę do nich – opublikowano w 1493 r. W latach 1493–1504 podjął on jeszcze trzy podróże za ocean, w czasie których odkryto m.in. **Jamajkę** i **Trynidad** oraz zainicjowano osadnictwo na nowych ziemiach. Brak wyczekiwanych skarbów Indii oraz nieumiejętne sprawowanie urzędu wicekróla przez Kolumba spowodowały, iż popadł on w niełaskę na dworze i wkrótce, w 1506 r., zmarł w zapomnieniu.

Po nowo odkrytych wodach w latach 1498–1504 podróżował już jednak inny żeglarz, Włoch **Amerigo Vespucci** [wespuczi]. Wyprawa do 50° szerokości geograficznej południowej w latach 1501–1502 dała mu pewność, iż badane tereny to nie Indie, lecz **nowy, nieznaną dotąd kontynent**. Pochodząca od jego imienia nazwa **Ameryka** została użyta po raz pierwszy przez niemieckiego kartografa Martina Waldseemüllera [waldzejmüllera] w 1507 r. Sześć lat później Hiszpanie zajęli **Florydę**, w 1521 r. – **Nikaragwę**, w 1524 r. – **Honduras**.

Odkrycia Kolumba i jego naśladowców żeglujących pod banderą Hiszpanii groziły wybuchem konfliktu między królestwami iberyjskimi o panowanie nad zamorskimi terytoriami. Aby tego uniknąć, w 1494 r. zawarto **traktat w Tordesillas** [tordesiljas], na mocy którego **rozdzielono strefy wpływów** obu państw: ich granicę wyznaczała południkowa linia, biegnąca w odległości 1200 mil morskich (ponad 2200 km) na zachód od Wysp Zielonego Przylądka. Tereny położone na zachód od niej należały odtąd do korony hiszpańskiej, leżące zaś na wschód od niej były własnością portugalską. Odkryta w 1500 r. Brazylia, leżąca na wschód od linii, przypadła zatem w udziale Portugalii.

Podróż dookoła świata Ferdynanda Magellana

„Nie dbam, do kogo się udacie i komu zechcecie służyć” – te cierpkie słowa usłyszał z ust króla Manuela I szlachcic portugalski **Ferdynand Magellan**, gdy w 1516 r. prosił monarchę o podniesienie do rangi dworzanina (co wiązało się ze stałą pensją) oraz o wsparcie wyprawy na legendarne **Wyspy Korzenne** (Moluki). Odepchnięty przez władcę żeglarz udał się na dwór młodego króla Hiszpanii Karola I Habsburga (późniejszego cesarza Karola V). Magellan wiedział o istnieniu **Oceanu Spokojnego**, dostrzeżonego przez penetrującego Zatokę Panamską Vasco Nuñeza de Balboa [nunieza de balboa]. Gdyby udało mu się odnaleźć przejście południowe wokół Ameryki, wówczas Hiszpanie mogliby dotrzeć do Moluków od strony zachodniej, bez pogwałcenia portugalskiej wyłączności na żeglugę wokół Afryki.

W **sierpniu 1519 r.** z Sewilli wyruszyło pięć statków pod dowództwem Magellana. Po dwuletniej dramatycznej podróży flotylla przybiła do wybrzeży **Filipin**, gdzie jej kapitan zginął z rąk tubylców. Ostatecznie w **1522 r.** do Sewilli powrócił tylko jeden statek, dowodzony przez **Juana del Caño** [huana del kanjo], ale przywieziony na

de wyprawy do wysp Indii przez ocean zachodni
Amerigo Vespucci
próba m. 1498

Własnoręczny podpis **Amerigo Vespucciego** pod listem do kardynała Cisnerosa [sisnerosa] wystanym z Sewilli 9 grudnia 1508 r.

Ferdynand Magellan, rycina Crispina van der Passe z ok. 1590 r.

Szkorbut

Nieodłącznym towarzyszem wyruszających na oceaniczne szlaki marynarzy był **szkorbut**, zwany **gnilcem**. Jest to **choroba niedoborowa**, czyli powstająca w wyniku braku w organizmie określonych składników pokarmowych. W przypadku szkorbutu chodzi o **witaminę C**, której źródłem są **świeże warzywa i owoce**, szczególnie cytrusowe. W odróżnieniu od wielu gatunków zwierząt organizm człowieka nie wytwarza samodzielnie witaminy C, stąd konieczność jej systematycznego uzupełniania. Szkorbut rozwija się ok. trzech miesięcy po zaprzestaniu dostarczania witaminy C. Objawia się najpierw apatią, szorstkością i suchością skóry, trudnym gojeniem się ran. Charakterystyczne zmiękczenie dziąseł następuje w ósmym miesiącu. W tym stadium choroby pojawiają się zaburzenia pracy serca i płuc, co grozi zgonem. Wśród odżywiających się **suszonym mięsem i spleśniałym chlebem** załóg statków **liczba ofiar szkorbutu przekraczała liczbę ofiar katastrof morskich**. W połowie XVIII w. brytyjski lekarz okrętowy James Lind zalecał zabieranie w rejs **zagęszczonych soków z owoców cytrusowych** (limony), same owoce ulegały bowiem zepsuciu.

Podawanie codziennej racji soku z limony załozce statku „Alert” miało zapobiec szkorbutowi w trakcie ekspedycji arktycznej w 1875 r.

W drugiej połowie XIX w., wraz z odkryciem drobnoustrojów chorobotwórczych, zaczęto bezskutecznie poszukiwać bakterii szkorbutu. Prawdziwą jego przyczynę odkrył dopiero w **1912 r.** Polak **Kazimierz Funk**. Ogłosił on **teorię czterech chorób niedoborowych**, do których zaliczył szkorbut, beri-beri, pelagrę i krzywicę, a które jak się okazało, powstają z powodu braku w pożywieniu istotnych składników, nazwanych przez Funka **witaminami** (od łac. *vita* – życie). Dziś szkorbut prawie nie występuje.

nim ładunek wystarczył na pokrycie z nawiązką kosztów trzyletniej wyprawy. Co zaś najważniejsze, osiągnięty został główny cel wyprawy: żeglarze odkryli **nowy szlak ku wyspom południowo-wschodniej Azji** (ekspedycję upamiętnia nazwa skrótu między Patagonią a Ziemią Ognistą – Cieśnina Magellana).

Wyprawy angielskie i francuskie

W ślady Magellana poszedł Anglik **Francis Drake** [drejk], który opłynąwszy od południa Ziemię Ognistą i przylądek Horn, dotarł na Pacyfik i w **latach 1577–1580** – jako drugi żeglarz w dziejach – **opłynął świat**. Udział Francuzów i Anglików w odkryciach geograficznych był efektem ubocznym **wypraw rybackich**, które prowadziły żeglarzy z tych krajów na **Islandię** oraz **Grenlandię**. Naturalizowany w Anglii weneccjanin **John Cabot** [dżon kabot] w **1497 r.** dotarł do wybrzeży Ameryki Północnej i nadał im nazwy **Nowej Fundlandii** i **Nowej Anglii**. Wyprawa nie miała jednak dalszych konsekwencji. Jego syn, Sebastian, w 1509 r. penetrował te same regiony, poszukując **przejścia północno-zachodniego**, mającego prowadzić z Atlantyku na Pacyfik. Podejmowane w tym celu jeszcze wielokrotnie wyprawy nie przyniosły rezultatu (cel osiągnięto w XIX w.), ale dzięki nim poznano zatoki i wyspy u wybrzeży dzisiejszej **Kanady**. W latach 30. XVI w. do wybrzeży Kanady dotarł Francuz Jacques Cartier [kartje], jednak **francuska kolonizacja** tych ziem zaczęła się dopiero w **XVII w.**

W 1555 r. kupcy angielscy powołali do życia **Kompanię Moskiewską** (o kompaniach handlowych s. 23), której celem było prowadzenie **handlu z Rosją** i odnalezienie **prześcia północno-wschodniego**, pozwalającego opłynąć Europę i Azję od północy. Sebastian Cabot, a po nim Martin Frobisher zdołali jednak dotrzeć tylko do północnych wybrzeży Rosji. Kiedy zawiodły nadzieje na szybkie odnalezienie drogi na Pacyfik, a sprzeciw hiszpańskich władz uniemożliwił legalny handel z krajami Dalekiego Wschodu, Anglikom pozostała **działalność korsarska**.

Tymczasem poszukiwania prześcia północno-wschodniego trwały nadal. W 1596 r. Holender **Willem Barents** odkrył **Spitsbergen** i **Wyspę Niedźwiedzią**, ale w ciężkich zimowych warunkach najpierw stracił statek, a później życie. Również ekspedycje Duńczyka **Vitusa Beringa**, penetrującego **Morze Arktyczne** z ramienia cara Piotra I w latach 1728–1741, nie zdołały odnaleźć północnej drogi na Ocean Spokojny. Cel ten udało się osiągnąć dopiero Szwedowi **Adolfowi Nordenskiöldowi** [nordenszeldowi] w 1810 r.

Tekst źródłowy

Amerigo Vespucci o trudach żeglugi po Atlantyku

Ile naprawdę wycierpieliśmy w bezmiarze morza, jakich doświadczyliśmy niebezpieczeństw zatonięcia, jak wiele musieliśmy znieść katuszy, ile razy życie stawało się nam obmierzłe, osąd mogą mieć tylko ci, którzy z własnego doświadczenia dobrze wiedzą, jak trudno jest szukać rzeczy niepewnych i wyprawiać się do miejsc, gdzie nie powstała ludzka stopa. I żeby rzecz całą w dwóch słowach wyłożyć, dowiedz się, że w ciągu 67 dni żeglugi przez 44 dni nic, tylko lało, grzmiało i błyskało, ciemności zasnuły niebo, tak że nie widzieliśmy w dzień słońca, a w nocy jasnego nieba. W końcu ośwładnęła nami taka trwoga, że straciliśmy wszelką nadzieję na ocalenie życia. [...]

Po tych przejściach, tak okropnych i jakże trudnych do zniesienia, spodobało się na koniec Bogu miłosiernemu ulitować się nad naszym życiem. Nagle ujrzeliśmy przed sobą kontynent, nowe ziemie i świat nieznany. [...] Tego tylko, jak sądzę, nie wolno pominąć milczeniem, że wspomoczeni Bożą łaskawością w sam czas dotarliśmy na ląd, nagłeni już wielką potrzebą, bo nie zdołalibyśmy się dłużej obejść bez brakujących zapasów drewna i wody. Jemu winniśmy składać dzięki, oddawać cześć i sławić jego imię. [...]

Nie wspominałem jeszcze, że nowo odkryty kontynent jest odległy od Zielonego Przylądka prawie o 700 mil, choć byłem wówczas przekonany, że przepłynęliśmy ich ponad 1800: wpływ-

Autor

Amerigo Vespucci urodził się we Florencji w 1454 r. Po krótkiej służbie w dyplomacji związał się w 1483 r. z bankierem Wawrzyńcem di Pierfrancesco [pierfrancesko] Medyceuszem, należącym do młodszej linii rodu. Od 1491 r., jako jego przedstawiciel w Sewilli, uczestniczył Vespucci w finansowaniu wypraw zamorskich, w tym drugiej podróży Kolumba, którego znał osobiście. Wkrótce sam też wybrał się za ocean. Przypisuje mu się cztery wyprawy: w latach 1497–1498 i 1499–1500 w służbie króla Hiszpanii oraz w latach 1501–1502 i 1503–1504 w służbie króla Portugalii. Trasa wszystkich wiodła przez Atlantyk, miały one bowiem doprowadzić do odkrycia zachodniej drogi do Indii. W czasie drugiej wyprawy Vespucci dotarł do ujścia Amazonki, a podczas trzeciej do ujścia La Platy. Osiedliwszy się w Hiszpanii, żeglarz został mianowany w 1508 r. naczelnym pilotem Hiszpanii – odpowiedzialnym za zbieranie informacji od przybywających żeglarzy i nanoszeniem na mapy ich odkryć oraz ocenianiem szans projektowanych wypraw. Zmarł w 1512 r.

Biografia Vespucciego i jego wyprawy są przedmiotem sporu. Niektórzy uważają go wręcz za szalbierza, który kompilował w swych listach wiadomości zasłyszane od innych (tak sądził np. dominikański misjonarz Bartolomé de Las Casas już w 1552 r.). Ten skrajny pogląd jest jednak mało prawdopodobny. Czyżby władze hiszpańskie były aż tak bardzo naiwne, by mianować fantastę na tak wysoki urząd? Przeciwnicy Vespucciego nie mogą mu zapomnieć, że to od jego imienia pochodzi nazwa Nowego Świata (początkowo tylko Ameryki Południowej), nie zaś od nazwiska Kolumba (jego imieniem ochrzczono tylko Kolumbię). Trudno jednak winić Vespucciego za czyn Waldseemüllera.

Jak czytać źródło

Opisy podróży Vespucciego zawarte są w dwóch wielokrotnie wydawanych zbiorach listów. Ogłoszony po raz pierwszy w 1503 r. *Mundus novus* (Nowy Świat) wspomina o drugiej i trzeciej wyprawie, z kolei zbiór opublikowany w 1505 r. wspomina o wszystkich czterech ekspedycjach Vespucciego. Nie zachowały się ory-

ginały listów, a w kolejnych ich wydaniach dokonywano licznych zmian, wobec czego większość historyków za prawdziwe uznaje tylko dwie wyprawy Vespucciego wspomniane w *Mundus Novus*. Przytoczony tutaj fragment pochodzi z listu do Wawrzyńca di Pierfrancesco Medyceusza z 1503 r.

W epoce nowożytnej, przynajmniej do czasu upowszechnienia się drukowanych gazet pod koniec XVII i w XVIII w., wymiana listów należała do podstawowych sposobów przekazywania informacji. Listy prywatne przeznaczone dla konkretnego odbiorcy i zawierające poufne informacje pisano niekiedy szyfrem. Oprócz nich jednak pisano także listy, które już z góry przeznaczone były dla szerokiego kręgu odbiorców. Nadanie wiadomościom ze świata formy listu adresowanego do osoby prywatnej podnosiło wiarygodność zawartych w tekście informacji.

Listy odkrywców nie zawsze powstawały z myślą o publikacji. Decyzję o ich wydaniu podejmowali nie autorzy, lecz adresaci, przy okazji zapewne dokonując zmian stylistycznych albo wręcz usuwając informacje, które miały nie dotrzeć do oczu i uszu ogółu. Stąd niekończące się dyskusje historyków na temat autentyczności wydanych drukiem listów Vespucciego, Kolumba i innych odkrywców. W odróżnieniu od pisanych później, już z pewnym dystansem, bardziej rzeczowych kronik i dzienników podróży, listy zawierają wrażenia spisane niemal na gorąco.

nęły na to po części nieznamość tych stron i nieuctwo sternika, po części burze i wiatry, które spychając nas z kursu, przeszkodziły prostej podróży. Tak więc znaleźliśmy się w punkcie, w którym z winy niesumienego sternika życie nasze zakończyłoby swój bieg, gdyby nie moja znajomość kosmografii, nie byłoby bowiem wśród nas nikogo, kto orientowałby się nawet z dokładnością do 500 mil, gdzie jesteśmy. Błąkaliibyśmy się zatem i błędzili, nie wiedząc, dokąd zmierzamy, gdybym ja sam nie zatroszczył się o ocalenie własne i towarzyszy i nie posłużył się astrolabium i kwadrantem dla ustalenia położenia ciał niebieskich, czym przysporzyłem sobie niemałej chwały. Od tej pory poważali mnie ogromnie. Dowiedziałem im, że bez praktycznego doświadczenia, a jedynie dzięki wiedzy na mapach morskich, byłem lepszy od wszystkich sterników świata. Nieobeznani z kosmografią – są w porównaniu ze mną całkowitymi ignorantami; znają tylko wody, po których często pływali.

przeł. J. Szymanowska

- 1 Na podstawie relacji przedstaw niebezpieczeństwa podróży morskiej w epoce odkryć geograficznych.
- 2 Wyjaśnij, co Vespucci rozumiał pod pojęciem „kosmografia”.
- 3 Wyjaśnij, dlaczego nowo odkryty kontynent – Amerykę, nazwano imieniem Vespucciego, a nie Kolumba. Jakie znaczenie dla tego faktu mogło mieć szerokie upowszechnienie listów pierwszego z nich drukiem?

Forum historyczne

Czy Kolumb pierwszy odkrył Amerykę?

XYZ ★ ✉ wczoraj 17.15	Czy Kolumba można nazwać odkrywcą Ameryki? Dopływając do Wysp Karaibskich w 1492 r., sądził, że dotarł do Indii Zachodnich. Dopiero Vespucci podczas wyprawy w 1502 r. stwierdził, że ziemie odkryte przez Kolumba są nowym lądem. Czy odkrywca może nie mieć świadomości, że coś odkrywa?
Victor ★ ★ ✉ dziś 10.07	Podobno Amerykę odkryli wikingowie! Przemawiają za tym archeologiczne odkrycia z Anse-aux-Meadows na Nowej Funlandii (północno-wschodnie wybrzeża Ameryki). Znalezione tam pozostałości osady wikingów założonej ok. 1000 r., to znaczy aż 492 lata przed wyprawą Kolumba!
Verde ✉ dziś 10.15	A nie Polak Jan z Kolna (Scolvus)? 😊
LeeLee ✉ dziś 10.22	A może to starożytni Egipcjanie? W 1969 r. norweski odkrywca i podróżnik, Thor Heyerdahl, zbudował papirusową łódź „Ra”, żeby udowodnić, że mogli oni dopłynąć do Ameryki. Łódź zatonała, jednak model z następnego roku dopłynął do Barbadosu.

Pytania, zadania, problemy

- 1 Wskaż kulturowe, społeczne i gospodarcze przyczyny wielkich odkryć geograficznych.
- 2 Wymień i wyjaśnij motywy, które skłoniły Portugalczyków i Hiszpanów do organizowania wypraw odkrywczych.
- 3 Wymień innowacje techniczne i naukowe, które miały decydujący wpływ na rozwój żeglugi transatlantyckiej.
- 4 Naszkicuj na mapie konturowej kierunki prądów atlantyckich i wskaż trasę rejsu Kolumba. Przypomnij sobie z geografii, dlaczego prądy morskie mają różne kierunki na południowym i północnym Atlantyku.
- 5 Zastanów się nad rolą państwa w ekspansji portugalskiej i hiszpańskiej.

Praca projektowa:

- 1 Podzielcie się na grupy, z których każda nakręci 5–10-minutowy film o wybranym odkrywcy i jego dokonaniach. Informacje o tej postaci zaczerpnijcie z dostępnych źródeł (książki, albumy, atlasy, internet).
- 2 Przygotujcie prezentację na temat: Rozwój żeglugi a konstrukcyjne cechy statków handlowych (karaka, karawela, galeon).
- 3 Zaprojektujcie grę planszową na temat odkrywania przez Europejczyków innych kontynentów.

Warto przeczytać

Józef Babicz, *Zarys historii odkryć geograficznych*, Warszawa 1970

Laurence Bergreen, *Poza krawędź świata. Opowieść o Magellanie i jego przejmującym grozą rejsie dookoła Ziemi*, przeł. J. Pyka, Poznań 2005

Georges Blond, *Wielka przygoda oceanów*, t. I–II, przeł. J. Kaczmarewicz-Fedorowska, Warszawa 1977

Maria Bogucka, *Gdańscy ludzie morza w XVI–XVIII w.*, Gdańsk 1984

Wojciech Chabasiński, *Vasco da Gama. Wyprawy, odkrycia, dyplomacja*, Warszawa 1997

John Cummins, *Francis Drake*, przeł. I. Szymańska, Warszawa 2000

Bernhard Kay, *Na koniec świata. Historia odkryć geograficznych*, przeł. K. Żak, Warszawa 2003

Jacek Machowski, *Piractwo w świetle historii i prawa*, Warszawa 2000

Marian Małowist, *Konkwistadorzy portugalscy*, Warszawa 1992

Andrzej Piskozub, *Opływanie Ziemi*, Gdańsk 1994

Zdzisław Skrok, *Świat piratów morskich*, Gdańsk 1982

Jerzy Strzelczyk, *Średniowieczny obraz świata*, Poznań 2004

Jakov Swiet, *Kolumb*, przeł. M. Kalisz, Warszawa 1979

Katarzyna Zalewska-Lorkiewicz, *Ilustrowane mappae mundi jako obraz świata. Średniowiecze i początek okresu nowożytnego*, Warszawa 1997

Piractwo, czyli **morskie rozbójnictwo**, jest tak stare jak żegluga. Jako pierwsi w Europie w I w. p.n.e. wojnę piratom wydali Rzymianie, uznając rabusiów grasujących na Morzu Śródziemnym za wrogów rodzaju ludzkiego. Zbrojna akcja Pompejusza, obejmująca cały basen Morza Śródziemnego, na pewien czas położyła kres piractwu. Jednak swą drugą młodość przeżywało ono już we wczesnym średniowieczu, gdy zabrakło mocarstwa zdolnego utrzymać spokój w skali całego kontynentu. Nierzadko – jak w przypadku wikingów – dokonywany na morzu i wybrzeżach rabunek stanowił uzupełnienie handlu prowadzonego przez żeglarzy.

W późniejszym średniowieczu na Bałtyku znową sławą cieszyło się pirackie **Bractwo Witalijskie**, zwane przez należących doń rozbójników Stowarzyszeniem Przyjaciół Boga i Wrogów Świata. Dopiero zdobycie przez zakon krzyżacki pod koniec XIV w. Gotlandii, głównej bazy Witalijczyków, położyło kres ich działalności we wschodniej części Morza Bałtyckiego. Nie oznaczało to jednak, że na wodach północnej Europy zapanowało całkowite bezpieczeństwo, gdyż bazami piratów stały się z kolei Helgoland, francuska Dunkierka oraz porty angielskie.

W pełnym i późnym średniowieczu na Morzu Śródziemnym ofiarą zarówno **piratów chrześcijańskich**, jak i **muzułmańskich** padały statki kupców prowadzących handel z Lewantem. Najsławniejszymi bazami śródziemnomorskich rabusiów były porty północnej Afryki, szczególnie Algier i Tunis. Ale prawdziwy

rozkwit piractwa berberyjskiego nastąpił w pierwszej połowie XVI w., kiedy pełniącym rolę stolicy piratów Algierem rządili bracia Barbarossa, uznający formalnie zwierzchność imperium osmańskiego i współpracujący z flotą turecką w walkach z Hiszpanami i Wenecjanami. Kres piractwu berberyjskiemu położyło dopiero zajęcie Algierii przez Francję w 1830 r.

Rycina z końca XVI w. ukazuje scenę z okolicy wyprawy Francisca Drake'a. W 1579 r. u wybrzeży Peru jego galeon „Złota Łania” salwami armatnimi i kanonadą z rusznic zmusił załogę hiszpańskiego „Cacafuego” do opuszczenia żagli. Złoto, srebro i kamienie szlachetne wydobyte w południowoamerykańskich kopalniach w ciągu całego minionego roku z ładowni zajętego okrętu powędrowały do Anglii zamiast do skarbcza królewskiego w Madrycie.

Zjawiskiem blisko związanym z piractwem, a często trudnym do precyzyjnego odeń oddzielenia było **korsarstwo**, zwane inaczej **kaperstwem**. Polegało ono na tym,

Piraci i korsarze

że korsarze (kaprzy) najmowali się w czasie wojny na służbę walczących państw, które udzielały im licencji na prowadzenie działań przeciw flocie przeciwnika. Zajęte na morzu statki stawały się własnością korsarzy, którzy dzielili się łupem z najmującym ich władcą.

Kaprami w służbie królowej Elżbiety I byli zwalczający żeglugę hiszpańską na Karaibach John Hawkins, Francis Drake i Walter Raleigh [rejli]. Dwaj ostatni za swe zasługi dla korony angielskiej uzyskali nawet tytuły szlacheckie. Ich wyczyny zmusiły Hiszpanów do organizowania konwojów – grup statków wiozących szlachetne kruszce z Nowego Świata do Europy ochronianych przez okręty wojenne.

Kaprami posługiwał się także król Polski i wielki książę litewski Zygmunt August w czasie wojen z Rosją w latach 1559–1570. Polecono im wówczas atakować statki holenderskie, zawijające do opanowanego przez Rosjan portu w Narwie nad Zatoką Fińską.

Kaprzy byli morskimi odpowiednikami pułkowników, zaciągających się na lądzie wraz z oddziałami najemnymi na służbę władców. W 1856 r. na międzynarodowej konferencji w Paryżu przyjęto uchwałę, która wprowadziła **zakaz korsarstwa** i zrównała kaprów z piratami, czyli pospolitymi rabusiami. Posiadanie sił zbrojnych zarówno na lądzie, jak i na morzu stało się monopolem państw.

Dziś piractwo uznawane jest za przestępstwo zarówno przez prawo międzynarodowe, jak i kodeksy karne poszczególnych krajów.